

КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИНИНГ ЭКСПОРТ
САЛОҲИЯТИНИ ОШИРИШ

*Носирова Наргиза Жамолiddин қизи -
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
докторанти*

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятини ошириш йўллари кўрсатиб берилган. Шунингдек, мақолада интеграл кўрсаткич асосида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятини баҳолашга ҳаракат қилинган. Ташқи иқтисодий соҳаларда иш юритувчи мутахассислар ҳамда корхона раҳбарлари билан ўтказилган сўровномалар асосида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари аниқланган. Натижада экспортга йўналтирилган кичик бизнес субъектларида ташқи иқтисодий фаолият юритиш учун салоҳият мавжуд эканлиги, лекин бу салоҳиятдан етарли даражада фойдаланилмагани келтирилган. Ўзбекистон Республикасида экспортга йўналтирилган кичик корхоналар рақобатбардошлигини оширишга қаратилган узоқ муддатли дастурни ишлаб чиқиш орқали уларнинг экспорт салоҳиятини ошириш бўйича таклифлар берилган.

Асосий тушунчалар: кичик бизнес субъектлари, хусусий тадбиркорлик, кичик корхоналар, экспорт салоҳияти, экспортёр корхоналар, ишлаб чиқариш ресурслари, молиявий ресурслар, ахборот ресурслари, инсон ресурслари, маркетинг тизими.

ПОВЫШЕНИЕ ЭКСПОРТНОЙ ПОТЕНЦИАЛИ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

*Носирова Наргиза Жамолiddин қизи -
докторант Ташкентского государственного
экономического университета*

Аннотация. В данной статье показаны способы увеличения экспортного потенциала малого бизнеса и частного предпринимательства в Узбекистане. В статье также сделана попытка оценить экспортный потенциал малого бизнеса и частного предпринимательства на основе интегрального показателя. На основе опросов, проведенных со специалистами внешнеэкономической сферы и руководителями предприятий, определены основные направления развития экспортного потенциала малого бизнеса и частного предпринимательства. В результате экспорториентированные малые предприятия имеют потенциал для ведения внешнеэкономической деятельности, но этот потенциал используется недостаточно. В Республике Узбекистан внесены предложения по увеличению экспортного потенциала экспорториентированных малых предприятий за счет разработки долгосрочной программы, направленной на повышение их конкурентно-способности.

Основные понятия: субъекты малого бизнеса, частное предпринимательство, малые предприятия, экспортный потенциал, предприятия-экспортеры, производственные ресурсы, финансовые ресурсы, информационные ресурсы, человеческие ресурсы, система маркетинга.

IMPROVING THE EXPORT POTENTIAL OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURS

*Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi -
Tashkent State University of Economics, Ph.D. student*

Abstract. This article shows ways to increase the export potential of small business and private entrepreneurship in Uzbekistan. The article also makes an attempt to assess the export potential of small business and private entrepreneurship on the basis of an integral indicator. On the basis of surveys conducted with specialists in the foreign economic sphere and heads of enterprises, the main directions for the development of the export potential of small business and private entrepreneurship have been determined. As a result, export-oriented small enterprises have the potential to conduct foreign economic activity, but this potential is not used sufficiently. In the Republic of Uzbekistan, proposals have been made to increase the export potential of export-oriented small enterprises through the development of a long-term program aimed at increasing their competitiveness.

Basic concepts: small business entities, private entrepreneurship, small enterprises, export potential, exporting enterprises, production resources, financial resources, information resources, human resources, marketing system.

Кириш. Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси иқтисодий сиёсатининг энг муҳим йўналишларидан бири бу экспортни ривожлантириш, экспорт таркибидаги қайта ишлаш даражаси юқори бўлган маҳсулотлар улушини ҳамда мамлакатимизда ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг ташқи бозордаги рақобатбардош-

лигини ошириш ҳисобланади. Иқтисодиётнинг энг мобил таркибий қисми ҳисобланган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ҳисобига, айнан шиддатли рақобат шароитида мамлакат экспорт салоҳиятини фаоллаштириш муҳим аҳамият касб этади. Ушбу мақсадларга эришиш учун муваффақиятли ва рақобатбардош корхо-

налар (айниқса инновацион ва юқори технологияларга эга бўлган маҳсулотлар ёки хизматларни ишлаб чиқарувчилар)ни рағбатлантириш, ташқи иқтисодий фаолият соҳасига жалб қилиш, уларнинг экспорт салоҳиятини рўёбга чиқаришга кўмаклашиш, ходимларнинг ташқи иқтисодий фаолият соҳасидаги малака ва билимларини ошириш зарур. Шундай қилиб, ҳалқаро миқёсда маҳсулот экспорти ҳажмини ошириш иқтисодий ривожланишнинг устувор йўналиши ҳисобланади.

Мамлакат экспорт салоҳиятини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш бу давлат иқтисодий сиёсатининг энг устувор йўналишларидан биридир. Бу жараён кўпгина маҳаллий ҳамда хорижий етакчи мутахассислар томонидан олиб борилган тадқиқотлар асосида тасдиқланган. Ўтказилган тадқиқот натижалари асосида корхона фаолияти экспорт йўналишининг ўсиши инновация ва рентабеллик даражаларининг ўзгаришига ижобий таъсир этиши аниқланди. Бундан ташқари, тадқиқотлар экспорт салоҳиятини ривожлантириш бу - иқтисодий ўсишнинг энг муҳим омилларидан бири эканлигини кўрсатди.

Тадқиқотнинг мақсади. Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятини ошириш бўйича илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятини ривожланиш босқичларини ўрганиш юзасидан амалга оширилган тадқиқот натижалари шуни кўрсатмоқдаки, тадбиркорлик фаолияти XVI асрдан бошлаб, иқтисодчи олимлар диққат эътиборида бўлиб келган. Тадбиркорлик ва инновация фаолияти назариясига муҳим ҳисса қўшган австриялик иқтисодчи Й. Шумпетер “тадбиркор ишлаб чиқариш омилларидан фойдаланишнинг янги комбинацияларини амалга оширадиган ва шу билан иқтисодий тараққиётни таъминлайдиган киши” [1], деб таъкидлайди. Р. Хизрич тадбиркорликни инновация фаолияти билан боғлаган ҳолда: “тадбиркорлик-қийматга эга бўлган янги нарсани яратиш жараёни бўлиб, тадбиркор эса бунда таваккалчиликни зиммасига олувчи кишидир” [2], деб талқин этади. П. Друкер “тадбиркорлик инновацияни бошқариш жараёни бўлиб, тадбиркор эса ҳар бир имкониятдан максимал даражада фойдаланувчи шахс” [3], деб тушунтиради. П. Друкернинг таърифи Й. Шумпетернинг классик таърифи моҳиятини тўлдириб, бир вақтнинг ўзида самарали ривожланишнинг шарт сифатида ташкилий-иқтисодий омилнинг аҳамиятини ва янги товарларни амалиётда қўллаш заруриятини ифодалайди. И.М. Синяева, С.Б. Земляк ва В.В. Синяевларнинг фикрича, “кичик бизнесдаги маркетинг иши-

нинг ўзига хос хусусиятларини бозор механизми элементлари, унинг тамойиллари ва функциялари билан боғлиқ равишда чуқур ўрганмай туриб иқтисодий ривожлантириш қийин кечади” [4].

Маҳаллий олимлардан академик С. Ғуломов тадбиркорликга уни маркетинг ва инновация фаолияти билан боғлаган ҳолда: “тадбиркор шундай инсонки у пул маблағлари, материаллар ва ишчи кучини жамлаштириб, янги маҳсулот, янги бизнес, янги ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этади” [5], деб илмий таъриф берса, М.С. Қосимова ва М.А. Юсуповлар “кичик бизнеснинг самарадорлигини кўп жиҳатдан унинг бошқарув тизими мукамаллиги билан узвий боғлиқдир” [6], деб талқин этади. Б. Ғойибназаров “кичик бизнес корхоналари янги инновациялар ва ташаббускорликни талаб этиб, шулар асосидагина иқтисодий ривожланишни таъминлаши мумкин. Бунинг учун кичик бизнес корхоналари фан ва техникада эришилган энг сўнгги инновацияларни ишлаб чиқаришга жорий этишга алоҳида эътибор қаратишлари лозим” [7], деб таъкидлайди.

Тадқиқот методологияси. Бугунги кунда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг экспорт салоҳиятини ошириш энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолмоқда. Иқтисодий диверсификация қилиш, ижтимоий-иқтисодий ислохотларга кенг урғу бериш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни янги босқичга олиб чиқиш борасидаги ўзгаришлар янада долзарб аҳамият касб этмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2021 йил 20 августдаги мамлакатимиз тадбиркорлари билан очиқ мулоқот шаклидаги учрашувда сўзлаган нутқида [8], бизнесни молиялаштириш, молия-кредит ва солиқ тизимини такомиллаштириш, бизнесга солиқ юкини имкон қадар камайтириш, ер ажратиш масаласи, бизнес учун зарур бўлган инфраструктура ривожлантириш, экспортёр корхоналарни қўллаб-қувватлаш, кичик бизнесни экспорт фаолиятига кенг жалб этиш, маҳсулотларимиз рақобатбардош бўлиши, янги бозорларга чиқиши, ҳудудлараро савдо ва кооперация алоқаларини боғлашда транспорт-логистика тизимини такомиллаштириш, тадбиркорлик фаолиятига аралашувларни қисқартириш, соҳадаги тартиб-таомилларни соддалаштириш, хусусий мулк дахлсизлиги борасидаги сиёсатни қатъий давом эттириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка берилган эркинлик миқёсини кенгайтириш, давлат идоралари аралашувини тубдан қисқартириш, ҳуқуқбузарликлар олди олинишини таъминлаш, уларнинг профилактикаси самарадорлигини ошириш ва ноқонуний аралашувларга йўл қўймаслик давлат сиёсатининг

устувор йўналиши ва давлат органларининг биринчи даражали вазифаси этиб белгиланди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари кўпроқ бозор шароитларига мослашган, улар мослашувчан бошқарув тизимига эга, лекин йирик корхоналарга ўхшаб катта молиявий, иқтисодий ва ишлаб чиқариш қувватига эга эмас. Бундай муаммо Ўзбекистоннинг чекка вилоятларида кенг тарқалган, айникса, улар сифати паст, халқаро стандартларга мос келмайдиган, қайта ишлаш даражаси юқори бўлмаган маҳсулотларни ишлаб чиқарувчи корхоналардир.

Таҳлил ва натижалар. Сўнгги йилларда Ўзбекистон Республикасининг ташқи иқтисо-

дий ҳамкорлиги минтақавий даражада ҳам, алоҳида корхона ва компанияларда ҳам юқори ривожланиш суръатлари билан ажралиб турибди. Республиканинг хорижий ҳамкорлар билан савдо-сотик алоқалари аниқ экспорт йўналишига эга. МДХ мамлакатлари бозорларига экспортнинг барқарор йўналиши мавжуд. Ўзбекистон Республикасининг МДХга кирмаган мамлакатлар билан экспорт улуши 72 %ни (2000 йилда – 98%), импорт харидларида – 62 %ни (2000 йилда – 68 %) ташкил этган.

Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт ҳажми 2020 йилда 8123,3 млн. АҚШ доллари ташкил этди (1-жадвал).

1-жадвал

Маҳсулот турлари бўйича кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт динамикаси

(млн. АҚШ доллари ҳисобида)

Маҳсулот турлари	Йиллар						2020 йил 2010 йилга нисбатан фарқи
	2010 йил	2012 йил	2014 йил	2016 йил	2018 йил	2020 йил	
Пахта толаси	1572,7	1259,7	1047,7	637,3	222,1	146,9	-90,659
Озиқ-овқат маҳсулотлари	1260,5	878,2	1675,6	694,5	1097,8	1443,8	14,542
Кимё ва ундан тайёрланган маҳсулотлар	661,3	764,1	643,7	841,1	905,3	408,8	-38,182
Энергия манбалари ва нефт маҳсулотлари	2973,8	4704,6	3110,2	1713,9	2666,8	873,2	-70,637
Қора ва рангли металллар	894,4	1055,2	978,3	708,6	1171,9	317,5	-64,501
Машина ва асбоб-ускуналар	715,4	879,7	546,3	220,7	212,8	442,0	-38,216
Хизматлар	1335,5	2356,4	3030,2	3120,6	3070,0	2005,0	50,131
Бошқалар	3609,8	1701,7	2513,7	4158,0	4644,0	2486,1	-31,129

Манба: Ўзбекистон Республикаси давлат Статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари асосан озиқ-овқат маҳсулотлари, кимё ва ундан тайёрланган маҳсулотлар, тўқимачилик маҳсулотлари, металллар ва улардан тайёрланган маҳсулотларни ҳамда турли хизматларни экспорт қилади.

Экспорт қилинадиган товарлар ҳажмининг сезиларли улуши кимё ва ундан тайёрланган маҳсулотлар, қора ва рангли металллар ҳамда хизматлар соҳасига тўғри келади. 2020 йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт ҳажми мамлакатдаги барча корхоналар томонидан хорижга экспорт қилинаётган товарлар умумий ҳажмининг қарийб 2,5 фоизини ташкил этди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан экспорт қилинадиган маҳсулотларнинг катта қисми чуқур қайта ишланмаган ва юқори қўшимча қийматга эга бўлмаган хом-ашёлар ҳисобланади. Бундай вазият мамлакатда экспортга юқори технологияли маҳсулотларни сотишга йўналтиришга қаратилган кескин чоралар ишлаб чиқишни талаб этади.

Ҳозирги кунда "Экспорт салоҳияти" категориясини белгилашда турлича ёндашувлар мавжуд. Экспорт салоҳияти тушунчаси остида биз мавжуд ресурсларни ёки ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг экспорт қилиш имкониятини тушунаимиз.

Экспорт салоҳиятини замонавий услублар асосида ўрганиб, синфларга бўлиш мумкин. Бизнинг фикримизча, экспорт салоҳиятини 2 синфга ажратиш мумкин:

1) Таркибий – экспорт салоҳиятининг таркибий элементларини ўрганиб, олинган натижаларга кўра;

2) Қиёсий – рақобатдош маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг иш фаолиятини баҳолаб, экспорт салоҳиятини таққослаш асосида олинган натижаларга кўра.

Ўтказилган тадқиқотлар ва экспорт салоҳиятини баҳолаш натижасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятини ошириш даражасининг иқтисодий-математик ҳисоб-китобларини ўтказишда фойдаланиш мумкин бўлган мезонлар тизими шакллантирилди (2-жадвал).

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятини баҳолаш мезонлари

№	Мезонлар	Мезонни тавсифловчи кўрсаткичлар
1.	Ишлаб чиқариш ресурсларининг ҳолати	1. Ишлаб чиқариш қуввати
		2. Сифатни бошқариш тизими
		3. Ишончли таъминотчилар билан алоқалар
		4. Ишлаб чиқариш ускуналарининг ҳолати
2.	Ишлаб чиқариш ва сотиш муносабатларини ташкил этиш (логистика)	1. Божхона операцияларини амалга ошириш буйича билимлар
		2. Халқаро савдо қоидаларини билиш (Инкотермс)
		3. Субпудратчиларнинг ишончлилиги ва самарадорлиги
		4. Маҳсулотларни қадоқлаш сифатининг халқаро стандартларга мувофиқлиги
3.	Молиявий ресурслар ҳолати	1. Ишчи капитал (Пул обороти)
		2. Кредит таъминоти
		3. Мижозлар томонидан тўланмаслик хавфидан ҳимоя қилиш чоралари
		4. Валюта хавфидан ҳимояланиш
4.	Ахборот ресурсларининг сифати	1. Веб-сайтнинг экспорт бозори нормаларига мувофиқлиги
		2. Интеллектуал мулк ва ахборот ҳуқуқларини ҳимоя қилиш
		3. Таъминотчилар ва мижозларнинг маълумотлар базасини яратиш
		4. Мижозлар фикри билан ишлаш
		5. Маҳсулот маълумотларини ташқи бозорлар талабларига мослаштириш
5.	Инсон ресурслари ҳолати	1. Чет тилларини билиш
		2. Ходимларнинг экспорт соҳасидаги малакаси (тажрибаси)
		3. Экспорт фаолиятини олиб бориш учун раҳбар ходимларининг мавжудлиги
6.	Маркетинг тизимини ташкил этиш	1. Рақобатчиларнинг халқаро бозорлардаги фаолияти таҳлили
		2. Реклама кампаниялари
		3. Халқаро кўргазма ва семинарларда иштирок этиши
7.	Корхона умумий савдосида экспортнинг улуши (салмоғи)	
8.	Корхона умумий савдосида Халқаро стандартларга мувофиқлик сертификатига эга бўлган маҳсулотлар улуши (салмоғи)	
Бу мезонлар гуруҳларга бўлиниб ҳисобланди: 1. 20% дан камроқ; 2. 20 – 40%; 3. 40 – 60%; 4. 60 – 80%; 5. 80% дан юқори.		

Манба: Муаллиф ишланмаси

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятини баҳолашнинг биринчи босқичида анкета сўровнома ўтказилди. Бу сўровнома асосида юқорида кўрсатилган саккизта хусусият бўйича олинган жавоблар тўпланди ва таҳлил қилинди. Респон-

дентлар бу кўрсаткичларга 0 дан 5 гача қийматларни белгиладилар.

Иккинчи босқичда, экспертлар томонидан аниқланган ҳар бир мезоннинг ўрни белгиланди (3-жадвал).

Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятини кўрсатувчи энг муҳим мезонлар қиймати, %

№	Мезонлар	Мезонлар қиймати, %
1.	Корхонанинг ишлаб чиқариш ресурсларининг юқори даражаси	12,8
2.	Ташкилотнинг молиявий ресурслар билан яхши таъминланиши	18,8
3.	Корхона ишчи кучининг юқори даражаси	15,8
4.	Умумий сотилган маҳсулотларнинг ҳажмидан экспортнинг солиштирма улуши	16
5.	Корхонада логистика ривожланишининг юқори даражаси	10,6
6.	Корхонада маркетинг фаолиятининг юқори даражаси	9,6
7.	Корхона маҳсулотларининг умумий ҳажмида халқаро стандартларга мувофиқлиги учун сертификатланган маҳсулотларнинг юқори улуши	5,2
8.	Корхона фаолиятини ахборот билан таъминлашнинг юқори даражаси	11,2

Манба: Муаллиф ишланмаси

Экспертларнинг фикрича, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳияти мавжудлигини кўрсатувчи асосий мезонлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- корхоналарнинг ишлаб чиқариш ресурсларининг юқори даражаси;
- корхона халқаро стандартлар мувофиқлигига сертификатланган маҳсулотларнинг

умумий ҳажми бўйича олинган маҳсулотларининг нисбий юқори улуши;
 - корхона фаолиятини ахборот билан таъминланишининг юқори даражаси ва бошқалар.

Тадқиқотнинг учинчи босқичида амалга оширилган баҳолаш асосида бир неча кўрсаткичларни ўз ичига олган мезонларнинг ўртача арифметик қиймати ҳисобланади:

$$I_n = (\sum_{i=1}^N j_i) / N, \quad (1)$$

Бу ерда:

I_n - мезон қиймати;

j_i - i чи кўрсаткич учун респондентлар томонидан берилган баллар сони;

N - мезонни тавсифловчи кўрсаткичлар сони.

Тўртинчи босқичда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт

салоҳияти индекси интеграл кўрсаткич орқали ҳисобланади. Бу индекс коэффицентлари ҳисоб-китоб қилинган ҳар бир мезонни баҳолаш кўрсаткичлари йиғиндиси (I_n) ни кўрсатади:

$$I_{\text{ЭС}} = \sum_{n=1}^8 K_i * I_n \quad (2)$$

Бу ерда:

$I_{\text{ЭС}}$ - кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари экспорт салоҳияти индекси;

K_i - экспертлар томонидан аниқланган мезоннинг коэффицентлари;

I_n - n -чи мезоннинг баҳолаш кўрсаткичи.

Сўнгра кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳияти индекслари аниқланади. Олинган индексларнинг қийматлари кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятини рейтинг баҳолашни шакллантиришга имкон беради (4-жадвал).

4-жадвал

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари экспорт салоҳиятининг рейтинг баҳоси

1-гурӯҳ (экспорт салоҳиятининг паст даражаси) индекс даражаси 0 дан 2 гача	2-гурӯҳ (экспорт салоҳиятининг ўртача даражаси) индекс даражаси 2 дан 3 гача	3-гурӯҳ (экспорт салоҳиятининг юқори даражаси) индекс даражаси 3 дан 5 гача
Ташқи иқтисодий фаолиятни амалга ошириш имкониятига эга эмас	Чекланган миқдорда ташқи иқтисодий фаолиятни амалга ошириш имкониятига эга	Ташқи иқтисодий фаолиятни амалга ошириш учун қулай имкониятларга эга

Манба: Муаллиф ишланмаси.

Шундай қилиб, тақдим этилган рейтинг баҳолаш тизими экспортга йўналтирилган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари экспорт салоҳияти даражасига кўра саралаб олиш ва натижада экспортга йўналтирилган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш имконини беради.

Ўзбекистон Республикасидаги экспортга йўналтирилган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари раҳбарларидан олинган сўров натижалари корхоналарда тақдим этилган кўрсаткичларнинг ривожланиш даражаси ҳақида маълумот олиш имконини беради.

Олинган маълумотлар асосида экспортга йўналтирилган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг фақат 6 фоизи юқори даражадаги экспорт салоҳиятига, яъни экспорт фаолияти ўтказиш учун қулай шароит ва имкониятларга эга. Барча корхоналарнинг 43 фоизига экспорт фаолиятини олиб бориш имкониятлари чекланган бўлиб, 51 фоиз корхоналар эса етарли даражада экспорт салоҳиятига эга эмас, шунинг учун уларнинг бозор рақобати шароитида фаолияти қийинлашади.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг

экспорт салоҳияти ривожланишининг ўртача даражага эга эканлиги, аммо ҳисобланган индекс энг қуйи чегарасига яқин эканлиги аниқланди.

Ҳар бир соҳанинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳияти даражаси турлича намоён бўлади. Бу эса сифат ва миқдор жиҳатларининг ўзгаришига таъсир қилади. Шу маънода давом эттирганда айтиш жоизки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари экспорт салоҳиятининг даражасини тадқиқ қилиб ўрганиш зарурий иш ҳисобланиб, бу тадқиқотлар ҳозирги долзарб вазият ҳақида ишончли ва тўлиқ ҳулоса чиқаришга ёрдам беради [9]. Олинган натижаларга мувофиқ, чекланган ресурсларни энг самарали тақсимлаш йўлини ҳисобга олган ҳолда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш учун тегишли ва оқилона давлат сиёсати ишлаб чиқилиши лозим. Барча корхоналарни эмас, балки энг аввало салбий омилларга дучор бўлган заиф корхоналарларни қўллаб-қувватлаш мақсадга мувофиқдир [10].

Саноат соҳасидаги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг салоҳияти ҳақида гап кетганда ҳулоса қилиш мумкинки, кимё саноати, озик-овқат саноати, шунингдек

металлга ишлов бериш корхоналарида экспорт фаолиятини олиб бориш учун энг катта имкониятлар мавжуд (1-расмга қаранг). Шундай қилиб, сўровномада иштирок этган барча кимё саноати корхоналари юқори экспорт салоҳиятига эга. Металлни қайта ишлаш корхоналарининг 80 фоиздан кўпи экспорт фаолиятини олиб бориш учун юқори салоҳиятга эга. Биринчи навбатда бу ушбу тармоқда муҳим ишлаб чиқариш базаси шаклланганлиги билан боғлиқ. Мамлакатимиз корхоналари нафақат ички бозор учун, балки хориж учун ҳам ўзига хос бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқармоқда [11]. Шунингдек, мамлакатнинг кичик корхоналари, озиқ-овқат саноати учун керакли технологик ускуналар ва

сут маҳсулотларини қайта ишловчи воситаларини ишлаб чиқарадилар. Бундан ташқари, ишлаб чиқарувчи корхоналар асосий турдаги маҳсулотлар бўйича импорт қилиниши ўрнига уларни ўзимизда ишлаб чиқариш имконини яратиб бермоқдалар.

Худди шундай ҳолатлар озиқ-овқат саноатида ҳам кузатилади. Корхоналарнинг 80 фоиздан кўпроғи сезиларли экспорт салоҳиятига эга. Анъанага кўра, мамлакатдаги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари харидоргир, юқори сифатли, экологик тоза маҳсулотларни мамлакатдан ташқаридаги талабга мос ҳолда ҳам ишлаб чиқармоқдалар.

1-расм. Ўзбекистон Республикаси корхоналарининг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари экспорт салоҳияти даражаси (маҳсулот турлари бўйича), %

Манба: Ўзбекистон Республикаси давлат Статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Тадқиқот натижалари барча тоғ-кон ва енгил саноат корхоналари ўртача экспорт салоҳиятига эга эканлигини кўрсатмоқда. Ўз навбатида савдо корхоналарининг салоҳияти паст даражада турибди. Бунинг сабаби шундаки, улар фақат маҳсулот сотиш билан шуғулланиб, хомашёни тўлиқ қайта ишлаб, тайёр маҳсулот ишлаб чиқармасликлари туфайли қўшимча қиймат ярата олмайдилар. Хорижий компанияларнинг етказиб бераётган хизматлари ҳам талабга жавоб бермайди. Ушбу соҳадаги 80 фоиздан ортиқ компанияларнинг экспорт салоҳияти паст даражада. Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги энг муҳим тармоқлардан бири бўлишига қарамай, бу соҳанинг экспорт салоҳияти ҳам паст даражада қолмоқда.

Мамлакатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш йўлида юзага келаётган таҳдидлар билан бирга, албатта, қатор истиқболли имкониятлар ҳам мавжуд. Шундай қилиб, экспорт салоҳиятини ривожлантириш нуқтаи назаридан энг истиқболли корхоналар бўлиб, кимё, озиқ-овқат саноати ҳамда металлни қайта ишлаш корхоналари ҳисобланади.

Мамлакат корхоналарининг экспорт салоҳияти ҳолати ҳақида чуқурроқ маълумот олиш учун ташқи иқтисодий фаолият соҳасида экспортлар сўровномаси ўтказилди. Экспертларнинг сўровномаси натижаларига кўра, Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳияти даражаси ўртача (53%) деб баҳоланмоқда. Чорак экспертлар экспорт салоҳиятини паст

деб, колган 16 % экспертлар эса унинг даражасини меъёрдан юқори деб ҳисобламоқдалар.

Экспертларнинг фикрича, қуйидаги тармоқлар энг катта экспорт салоҳиятига эга: озиқ-овқат маҳсулотларини қайта ишлаш (52,6%), металлургия ва металлни қайта ишлаш (42,1%) ҳамда кимё саноати (42,1%).

Хулоса ва таклифлар. Шундай қилиб, кўриб чиқилган методикадан фойдаланиш орқали олинган баҳолаш даражаси билан экспортлар сўровномалари натижасида олинган экспорт салоҳияти даражаси ўртасида муайян зиддият мавжуд. Экспертлар мамлакатда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар орасида ташқи бозорларда сотиш учун энг катта имкониятларга эга бўлган турларни аниқлади. Уларга металлни қайта ишлаш маҳсулотлари, ёқилғи гранулалари, кўмир брикетлари ва ўғитлар киради.

Ўтқазилган тадқиқот натижалари экспортга йўналтирилган компанияларда ташқи иқтисодий фаолиятни юритиш учун салоҳият борлигини кўрсатди, бироқ салоҳият тўлиқ ишлатилмаслиги аниқланди. Кимё, озиқ-овқат саноати корхоналари, шунингдек, металлни қайта ишлаш корхоналари экспорт фаолиятини олиб бориш учун катта имкониятларга эга эканлиги кўрсатилди. Ўзбекистон Республикасида экспортга йўналтирилган корхоналарнинг аксарияти ўртача экспорт салоҳияти даражасига эга, шунинг учун уларга давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, ташқи савдо инфратузилмасини такомиллаштириш талаб этилади.

Шу боис, ҳокимият ва бошқарув органлари томонидан уларни фаоллаштириш учун қўллаб-қувватлаш лозим. Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари экспорт салоҳиятини ривожлантириш учун устувор йўналиш этиб экспортга йўналтирилган кичик бизнес субъектлари рақо-

батбардошлигини оширишнинг узоқ муддатли стратегиясини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Экспорт салоҳиятини оширишнинг энг самарали воситаларидан бири ишлаб чиқариш кооперацияси бўлиб, у бизнес вакилларини қуйидаги имкониятлари билан қизиқтиради: субпудратчининг кам ишлаб чиқариш харажатлари; буюртмаларнинг ҳажми ҳаддан ташқари катта бўлганда фирмада ишлаб чиқариш қувватининг етишмаслиги; маҳсулотларнинг маржинал партияларининг мавжудлиги ва бошқалар.

Яқин келажакда экспортга йўналтирилган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашнинг истиқболли сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари учун эҳтиёж мавжуд бўлган хизматлар инфратузилмасини яратиш ва ривожлантириш;

- мамлакатда экспортга йўналтирилган корхоналарни ривожлантириш ва фаоллаштириш соҳасида ягона сиёсатни амалга оширишда масъул бўлган таркибий бўлинмани шакллантириш;

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилишни янада такомиллаштириш;

- солиқ сиёсатини эркинлаштириш асосида давлат томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш.

Хулоса қилиб айтганда ушбу чора-тадбирларнинг амалга оширилиши кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспорт салоҳиятини оширишга, умуман олганда мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришга ёрдам беради.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Пер. с англ. – М.: Прогресс. 1992. – С. 169-183.
2. Хизрич Р., питерс М. Предпринимательство. //Вып. 1 – М.: 1991. – С.20.
3. Друкер П. Рынок: как выйти в дилеры. Практика и принципы. – М.: 1992. – С.98.
4. Синяев И.М. Земляк С.В., Синяев В.В. Маркетинг в предпринимательской деятельности. – М.: Дашков и Ко, 2008. – С. 158.
5. Ғуломов С.С. тадбиркорлик ва кичик бизнес. Т.:1998. – Б. 32.
6. Қосимова М.С., Шодибекова Д.А., Юсупов М.А., Самадов А.Н. Кичик бизнесни бошқариш. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2005. – Б 61.
7. Ғойибназаров Б.К. Иқтисодий юксалиш омиллари. //Халқ сўзи, 2007 йил 27 февраль.
8. Тадбиркорликни жадал ва янада кенг ривожлантириш учун барча шароитларни яратиш-энг муҳим вазифомиздир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимиз тадбиркорлари билан очиқ мулоқот шаклидаги учрашувда сўзлаган нутқи. Янги Ўзбекистон газетаси, 2021 йил 21 август, №169 (425).
9. Болтабоев М.Р., Қосимова М.С., Эргашходжаева Ш.Ж., Самадов А.Н. ва бошқалар. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: ADIB NASHRIYOTI, 2011. – 280 бет.
10. Самадов А.Н. Иқтисодиётни янги босқичга олиб чиқиш муқаррар. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси журнали, 2/2017 йил. 34-36 б.
11. Nosirova N.J. Foreign experience of supporting small business and export potential development in crisis period. "Logistics and Economy" scientific-electron journal. 2021 year № 4.